
KITEKINTŐ

**SAMUEL P. HUNTINGTON¹ ELMÉLETE ÉS A
KULTÚRFÖLDRAJZ²****(Samuel P. Huntington's Theory and Cultural Geography)****MEZŐ FERENC**

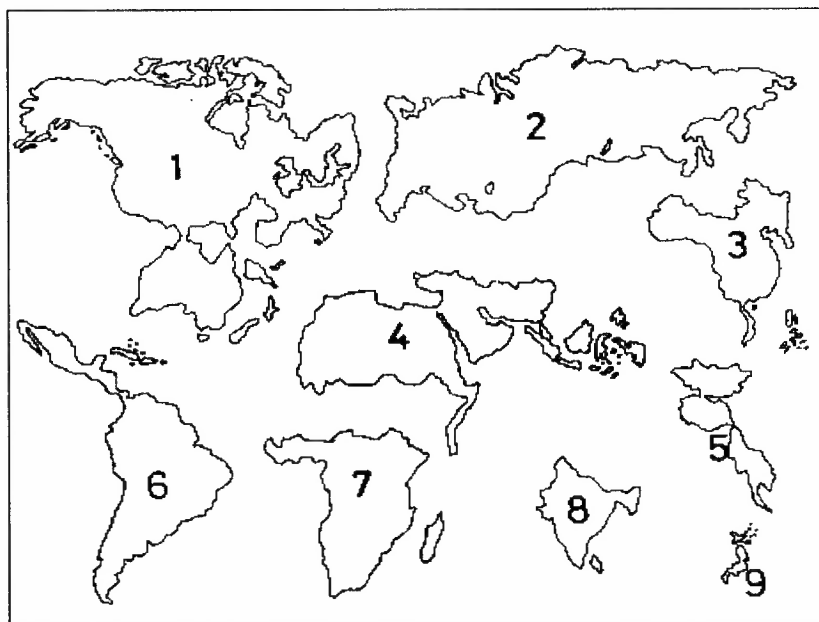
A hidegháború befejeződése számos kulcskérdést vet fel. Milyen a hidegháború utáni világ természete? Mi fűzi össze az egyes országokat ebben a világban? Mi az, ami a kommunizmus és a liberális demokrácia közötti különbséget végleges választóvonalá teszi? A hidegháború utáni világban a nemzetek közötti leglényegesebb különbségek nem ideológiai, politikai vagy gazdasági jellegűek, hanem kulturálisak. A világ jelenleg globális önazonossági válságot él át, az ember végső kérdésekkel szembeáll: kik is vagyunk voltaképpen? E kérdésekre most is csak tradicionális válaszok születnek. Az önmeghatározás során nem az olyan, legtöbbit jelentő értékekre hivatkoznak, mint a származás, vallás, nyelv, történelem, szokások és intézmények, hanem kulturális közösségekkel azonosulnak: fajokkal, etnikai csoportokkal, vallásos közösségekkel, nemzetekkel és a legáltalánosabb szinten: civilizációkkal. Továbbra is a nemzetállamok a világ főszereplői. Csakhogy ezek immár nem hidegháborús blokkok, hanem civilizációs típusok szerint különülnek el: „A XXI. századi nemzetközi rendszer legalább hat vezető hatalomból áll majd: az Egyesült Államok, Európa, Kína, Japán, Oroszország és India, rajtuk kívül közepméretű és kisebb országok tömege lesz” – írja legújabb könyvében Henry Kissinger (*Kissinger* 1996). A világpolitika kulturális és civilizatórikus vonalak mentén formálódik újjá. Ebben a világban a legmélyebb, leglényegibb és legveszélyesebb konfliktusok nem a társadalmi osztályok, a gazdagok és szegények vagy más, gazdaságilag leírható csoportok között keletkeznek, hanem a különböző kulturális entitásokhoz tartozó népek között. Etnikai konfliktusok az egyes civilizációkon belül is lesznek. A különböző kultúrához tartozó államok közötti erőszak azonban minden további nélkül szétterjedhet, mivel az adott civilizációhoz tartozó államok akadálytalanul összefoghatnak, hogy támogassák a „velük rokon országokat”. A véres törzsi összecsapások Ruandában érintették ugyan Ugandát, Zairét és Burundit, de távolabbi országokat nem.

A Boszniában, a Kaukázusban³, Közép-Ázsiában és Kasmírban kirobbanó, civilizációk közötti véres összecsapásokból azonban nagyobb, más országokat is magukkal sodró háborúk is kirobbanhatnak. A jugoszláv konfliktusban Oroszország támogatta (támogatja) a szerbeket, ahogy Szaúd-Arábia, Irán és Líbia is segítséget nyújtott a bosnyákoknak, s korántsem ideológiai vagy hatalmi politikai célzattal, hanem

a kulturális rokonság révén. A legveszélyesebbek éppen a civilizációk közötti törésvonalakat követő frontvonalak (1. ábra). Kissinger szerint a XXI. század konfrontációi nem a liberális ideológiában nemzetállamoknak titulált képződmények között várhatók (ő határozottabban fejezi ki magát: lesz), hanem a civilizációs törésvonalak mentén, melyekből kilencet különböztet meg. Európa többek között azért is van egyre nehezebb helyzetben, mert fejlődési energiáit leszívhatják a civilizációs szakadékok, hiszen e kontinensen belül találhatóak a leghosszabb elválasztó vonalak és Huntington ezeket ítéli a legveszélyesebbeknek.

1. ÁBRA

*Huntington civilizációi sajátos ábrázolásban
(Huntington's civilisational regions in a special interpretation)*

Jelmagyarázat: 1=Nyugati kultúrkör, 2=Ortodox kultúrkör, 3=Konfucianizmus, 4=Iszlám kultúrkör, 5=Buddhizmus, 6=Latin-Amerika, 7=Fekete-Afrika, 8=Hinduizmus, 9=Shintoizmus

Forrás: Huntington, S. P. 1993.

A hidegháború utáni világban a kultúra egyszerre megosztó és egyesítő erő. Negyvenöt évig a vasfüggöny volt Európa fő választóvonalára. Ez a vonal több száz mérfölddel keletebbre toldott, s most ez választja el egymástól egyfelől a nyugati kereszténység nemzeteit, másfelől a muzulmán és ortodox népeket. Kulturális értelemben a Nyugathoz tartozó országok egy része (Ausztria, Svédország és Finnország) a hidegháború időszakában semleges maradt és elkülönült a Nyugattól, de az új rendszerben ők is csatlakoznak európai uniós kulturális rokonaikhoz. Nyo-

mukban Lengyelország, Magyarország és a Cseh Köztársaság törekszik az Unió- és NATO-tagságra.

Az elmúlt években kevés olyan téma keltett a nemzetközi közvéleményben hosszantartó és heves vitát, mint a XXI. századi globális világrend jövőjének kérdése. A „keleti blokk” felbomlott, az egykori Szovjetunió és a varsói szerződés politikai képződményének eltűnésével a régi világkép többé már nem létezik. A régi megszokott keleti blokk, nyugati világ, harmadik világ, mint egységes, egyöntetű fogalmak nem érvényesek többé. A meghatározott határokkal rendelkező, kalkulálható világkép helyére egy olyan világgközösség lépett, melynek ez idáig politikai hozzárendeltsége és értékrendje nem tűnt definiálhatónak. Számos helyi és regionális konfliktus háttérében a politikai földrajzi újjárendeződés áll. A gazdasági és kulturális globalizálódással első szemrevételezés után szembeállnak a napjainkban divatos és felkapott fogalmak, mint regionalizmus, fragmentáció, de talán jobb, ha „új átláthatatlanságról” beszélünk.

Első ízben és egyre fokozódó mértékben megkérdőjeleződnek az európai–nyugati értékrend tartalmi elemei. Az iszlám észlelhető erősödése, a kelet-ázsiai államok gazdasági eredményei, a különböző politikai nyomások, a nyugati ökonomiák lassú növekedése, valamint a gazdasági rendszerükben mutatkozó fokozódó zavarok mind bizonytalanságot keltenek a nyugati világ önértelmezésében. W. Lепенiesa „A nagyképuség vége” című írásában ezt így fogalmazza meg: „Idegen társadalmak felvilágosítása helyett máris azon kell lennünk, hogy tanuljunk tőlük.” (Lепенiesa 1995).

Az eddig magabiztos Nyugat elbizonytalanodásának talán a legjobb kifejezője a már említett S. P. Huntington „Clash of Civilization” elmélete (Huntington 1993), mely tulajdonképpen nem más, mint kulturális, vallási, történelmi ellentmondásokon alapuló, új globális trendként értelmezhető konfliktusok sora. Érdekessége abban áll, hogy ezek a tézisek nem mások, mint egy régi Nyugat által meghatározott világkép felelevenítése. Ehlers hasonlatával élve „régibor új hordóban” (Ehlers 1996). A kérdés: miként használhatja fel ezt a földrajztudomány? Már az első értelmezésnél szembevetendő az átfedés a politikai földrajz szempontjából, különösen a kultúrföldrészek felvetéssel, mely sok vihart kavart.

A huntington-i tézis kiindulópontja – az az alábbi megállapítás –, hogy a hidegháború vége nem jelenti a liberalizmus mindent elsöprő győzelmét (Fukuyama 1994). Huntington olvasatában az a lényeges, hogy a nyugati civilizáció elvesztette a nemzetközi politika felett élvezett hegemoniáját. Ennek következtében a jövőben a civilizációk közötti feszültségek lesznek a legmeghatározóbb tényezők a nemzetközi politikában. Természetesen ennek értelmezéséhez meg kell néznünk, mit ért a szerző a civilizáció fogalma alatt. „A civilizáció kulturális egység, a legmagasabb csoportosulási formája az emberi nemnek; ennek a csoportosulási formának a kultúra és a kulturális identitás áll a középpontjában. Egy civilizációt olyan közös alkotó elemek határoznak meg, mint amilyen a nyelv, a történelem, a vallás, a szokások, intézmények, illetve az, hogy a benne élők mindig azonosítják magukat vele.”

(Huntington 1993). Az emberek több szinten is tudatosítják identitásukat. Ha valaki Debrecenben él, meghatározhatja magát debreceniként, magyarként, reformátusként, keresztényként, közép-európaiként vagy európaiként. A civilizáció, amelyhez tartozik, alkotja azt a legáltalánosabb identifikációs szintet, amelyben felismerheti magát. A kulturális identitás nem egyszer s mindenkorra adott, lehet módosítani, meg lehet változtatni, ez pedig változásokat idéz elő a civilizációk rendszerében és határvonaláiban.

A civilizációs-kulturális különbségek mélyebben rejtőznek a politikai ideológiáknál. Gondoljunk Harvey találó „tér és idő zsgorodására” (Harvey 1989), ami gondolatmenetünkben logikusan jelentheti azt, hogy a civilizációk hevesebben fognak összeütközni, mint a múltban. Alátámasztja ezt az egyre növekvő regionalizmus⁴, a zsgorodó piacok, az exportálni kívánók növekvő száma és az ezzel szoros korrelációban lévő gazdasági verseny éleződése.

Elmélete nagy vitát kavart a témával foglalkozó szakemberek között és az erre érzékeny olvasó közvéleményben. Példának a két legismertebb vitapartner és tanulmányaik – Foud Ajami: *The Summoning* (Ajami 1993) és Fukuyama: *Konfuzius und Marktwirtschaft. Der Konflikt der Kulturen* (Fukuyama 1995) – emelhetők ki meghatározó kritizáló félként. A vita érdekességét adja, hogy a szakmai közvélemény a tanulmányhoz viszonyulva polarizálódik, azaz két egymástól jól elhatárolódó táborra szakad. Ezt nem tartom kedvező folyamatnak, mert így félő, hogy az indulatok és a beidegződött tudományos reflexek határozhatják meg a vita kimenetelét (ami semmi esetre sem kívánatos folyamat). Kétlem az „eleve rossz”, vagy az „eleve jó” tudományértékű definícióját. Az értékpluralizmus a legnagyobb tudományos érték. A legfontosabbnak tartom a vitát, de az olyan vitát, ami folytonosan beemelések és átalakítások révén közelebb hozhatja a körülöttünk lévő „titokzatos világot” és a „rejtélyekkel” teli emberiség helyét, szerepét a Földön.

Ezért számunkra különösen fontos N. Paech, aki hangsúlyozza a huntington-i elmélet geopolitikai alkalmazhatóságának aspektusát, melyet – nem teljesen alaptalanul – egy egyedüli USA vezetés alatt lévő új világrend tudományos alátámasztásának tekint (Paech 1994). Figyelmeztet bennünket a világ egyszerű „leosztásának” veszélyeire. Bár kritikusan Huntington szemére vetik: inkább részese, mint kivezetője a politikai krízisszituációnak, ami körülöttünk van és fenyegeti „üvegbúra” (Sylvia Plaeth író nő hasonlatát idézve) létünket. Jogos utalásokat találunk arra, hogy nem kizárólag a nyugati kultúra monolitikus, tehát ebben semmi esetre sem unikális.

A huntington-i geopolitikai nézet sajátossága szerint a legnagyobb konfliktuspotenciálja az iszlámnak és a konfucionizmusnak van. Ehlers mutat rá, hogy ez majdnem teljesen fedésben van a Kolb által már 1962-ben „kultúrföldrészek földrajza”-ként megfogalmazott elmélettel (Ehlers 1996). Ebben Kolb a kultúrföldrész fogalma alatt egy szubkontinentális méretű teret ért, mely egységének alapja a kultúra individuális eredetén, a tájak által kialakított természeti földrészek különleges egyszeri kapcsolatán, önálló, szellemi és társadalmi renden és a történelmi történések összhangján nyugszik. Kolb hangsúlyozza, hogy az általa identifikált egységek dinami-

kusak, azaz nem állandóak, hanem folytonos változással rendelkeznek, mint az egyik legfontosabb axióma (ez valószínűleg Toynbee hatásának tudható be). Ez a tér szempontjából éppen olyan kevésbé konstans, mint az öt alakító kultúrák (Kolb 1962). Kétségtelen, hogy Kolb értelmezéséből hiányzik a geopolitikai felhasználás, mely Huntingtonot pontosan determinálta a civilizációk ütközésének irányába.

1. TÁBLÁZAT

Ideatörténeti eredetek és a kultúrtér által specifikált világgép modelljei
(*Different Civilisational Models Influenced by History of Ideas and Cultural Geography*)

	Kultúrföldrészek Kolb szerint	Civilizációk Huntington szerint
1.	sintoista / kelet-ázsiai	konfuciusus
2.	indopacifikus / délkelet-ázsiai	japán
3.	indiai	hindu
4.	orientalis	iszlám
5.	negrid	fekete-afrikai
6.	nyugati (Európára vonatkoztatva)	nyugati
7.	oroszl	szláv-ortodox
8.	germán-amerikai	nyugati
9.	ibero-amerikai	latin-amerikai
10.	ausztrál-pacifikus	

Forrás: Ehlers, E. 1996.

Vannak centrálisan, vagyis központi helyzetben lévő, erős gazdasággal rendelkező kultúrák és gyenge teljesítményűek, melyek széles gyűrűben a periférián helyezkednek el. Az erősebb kultúra behatol a gyengébb terébe, ez alapozta meg a kolonizációt (kolonizációs geopolitika). Ez egy tradicionális világgépnek felel meg, mely – nem is kell külön bizonyítani – Nyugat centrikus. A Nyugatról kiinduló változások kisugároztak a kultúrákba és azok közül egyes kultúrkörök gazdasági fejlődésnek indultak. A vita igazán abból adódik, hogy míg egyes tudósok véleményében a nyugati értékrendet is átveszik ezek a kultúrák és ezzel nyugatizálódnak is, addig másoknál – például Huntington véleményében – a kulturális jegyek tartalma nem változik, az átvétel hozzáidomulást jelent, a megemésztés saját belső kultúráján belül történik, a szembenállás ettől nem szűnik meg, sőt még növekszik is, hiszen a kultúra ereje, önbizalma ettől megerősödik. Schmitthennernél aktív és passzív életterek takarják ezt a fogalmat (2. táblázat).

A fejlemény hátterét leghitelesebben talán Erik Erikson magyarázta, aki úgy vélekedett, hogy az identitás kérdése a századvégre éppolyan stratégiai jelentőségű dologgá válik, mint amilyen Freud idején a szexualitás volt (Erikson 1975). A nagy gond abból származik, hogy a mai államok lehatárolódása más törvényeknek engedelmeskedik, mint a népek korábbi időkből eredő elterjedése és elhatárolódása. Ilyen szempontból Ehlers szerint nem felel meg a modern kultúrföldrajzi követelményeknek sem Kolb, sem Huntington, másfajta kultúrabeli gondolkodás kell (Ehlers 1996).

2. TÁBLÁZAT

*Aktív és passzív életterek**(Active and passive civilisational spaces)*

A régi világ	Az új világ
1. Nyugati országok	1. Germán-Amerika
2. Kelet-európai kultúrvilág	2. Latin-Amerika (Mexikó, Közép-Amerika, Nyugat-Indiai szigetvilág)
3. Keleti kultúrvilág (orientalis)	3. Latin-Amerika (Dél-Amerika)
4. Indiai kultúrvilág	
5. Kelet-ázsiai kultúrvilág	
6. Fekete-Afrika, mint a nyugat elnyomott területei	
7. Ausztrália, mint a Nyugat kiszélesítője	

Forrás: Schmitthenner, H. 1951.

Ilyen lehet egyrészt a globalizálódás, másrészt a fragmentáció. Mindenek előtt az új kommunikációs és híradástechnikai technológiák következtében zsugorodó tér és idő régóta egy új világgép kialakulását indukálja. Még 30 vagy 50 évvel ezelőtt lehetséges volt a kontinensek, távoli földrészek, vagy a kultúra-civilizáció definiálta nagy egységekben való gondolkodás, hiszen a napi sajtó és a tévéképek a szükséges gondolkodásmódot nem köztes módon, hanem a kultúrán belül tanították meg nekünk. Körülbelül az 1990 óta kirajzolódó új világrend megmutatja, hogy a jelen nem a „clash of civilization” elmélet, hanem a kultúrföldrészeken belüli forrásokért, territóriumokért, határokért vagy a civilizációs jelen és jövő meghatározásáért folyó civakodások határozzák meg. „A kulturális nagytereken belül a rivalizálás, politikai kiválási törekvésekből és hegemon törekvésekért folyó küzdelmek meghatározóbbak, mint a fiktív nagykollektívák felé irányuló vélt közös érdekek.” (Senghaas 1995, Ehlers 1996)

A továbbiakban tisztáznunk kell a geopolitika és a posztmodern kapcsolatát, hiszen a probléma továbbgondolása feltételezi a módszerek alkalmazkodását az új tudományos látásmódhoz, ez a megfeleltetés a posztmodern – vagy másnéven kritikai – geopolitikában teljesedik ki.

A „posztmodern feltételek”-ben Lyotard a posztmodernitást úgy kezeli, mint a tudomány feltételét, körülményét, mint egy történelmi periódust. A tudomány feltétele „a posztmodern” kételkedést reprezentálja az egyértelműségekkel szemben. Ez kritikaként fogható fel az univerzálissal és az abszolúttal szemben. A posztmodern módszer legfontosabb eredménye az abszolút elvetése az igazság és a fejlődés kutatásában. Rámutat, hogy a posztmodern elméletileg az lenne, ami a modernben előterjeszti a létezőben a nemlétezőt; az lenne, ami önmagát tagadja. A jó formák megmutatását, az ízlésről alkotott közvéleményt, amely lehetővé teszi, hogy kollektívan megosszuk az elérhetetlen utáni nosztalgiát, továbbá azt, ami új megjelenés után kutat, nem azért, hogy élvezze azokat, hanem hogy erőteljesebben részt vegyen a nem jelenlévőben.⁵ Lyotard összekapcsolta a posztmodern feltételeket az ötvenes évek komputerezált társadalmának, tudományának rekonstrukciójával, a kapitaliz-

musba való átmenetet és a multinacionális vállalatok növekvő hatalmát. A technológiai változások, a globalizáció eredményeként a tudományos ismeretek elveszítették tradicionális hitelüket, mert nem igazolások útján törvényesülnek. Az ismerettudomány nem önmagáért van, hanem a legjobb ki- és bemenet egyenlegét hivatott létrehozni (Lyotard 1984, Bujalos 1991).

Mindkét értelmezés hasznos a posztmodern geopolitika meghatározásában. Nem szabad elfelejteni, hogy növekvő kétkedéssel fogadták a hagyományos brit imperialista gondolkodást, amely Mackinder geopolitikáját motiválta a XX. század elején. Leértékelte a szétesést és hanyatlást, amelyek a nemzetközi kapitalizmussal és a modern urbanizációval függnek össze. Globális geopolitikai nézetét a korai XX. század felfordulása és zűrzavara közepette állította, az angol–búr háborúban felfedezett gyengeségekre válaszolva (Mackinder 1943).

A földrajzi értelemben vett „hadvezérek” – mint Mackinder, Haushofer és a háború utáni periódusban tevékenykedő Kissinger, Brzezinski és mások – számára a geopolitika egy megszilárduló rend és védelmező látásmód volt a mindig fenyegető káosz és hanyatlás között. Míg a posztmodern – mint az örvénylő aggály szelleme – mindig geopolitikai nézeteket hirdetett, ezek az aggályok jelentősen megnövekedtek az elmúlt három évtized során. Az USA vietnami vereségével kezdődően és a Bretton Woods-féle rendszer hanyatlásával (a korai hetvenes években) az amerikai hegemonia által épített világrend felbomlása felerősödött, a nyolcvanas évek pénzügyi helyzetének, termelésének, közlekedésének és híradásának átalakulásával. Ezt erősítő folyamatok a napjainkban megfigyelhető, érezhető tőzsdei- és pénzügyi válságok (a legfontosabb stációk: Kelet-Ázsia, Oroszország, Latin-Amerika).

Ellentétben a globalizációval és a terület megszűnésével, a globális tér kevésbé egységesülőként, sokkal inkább osztódóként jelenik meg. Ó Tuathail véleményében: az elektronikus hírközlés és a közlekedés felgyorsulása jelentős idő-tér sűrítést von maga után, drámai módon összezsugorodott a földrajzi tér és a kiterjedés. A globális tér behálózását célzó technológiák nagymértékben elszaporodtak az utóbbi időben, megváltoztatva ezzel a globális tér viszonyainak lehetőségét (Ó Tuathail 1996a,b).

Egy államon belül a globális telekommunikáció és a tömegkommunikációs hálózat rendszeres tájékoztatást nyújt a nap 24 órájában, lefedve a globális teret. Ez a forgó gömb a CNN logója – „létrehozott egy földgömböt, amely örökké alárendelt a CNN pörgésének” (Ó Tuathail 1996b, 245). A földrajz mindennapi ismeretelménye, a globális média-események keverednek a földrajzi vektorok élményével. A nemzetközi politika egyre inkább egy poszt-perspektivista térré válik. Brzezinski egyik művében a geopolitikai 'szédülés' általános érzését taglalja azáltal, hogy a történelem sebességének gyorsulásáról és röppályájának bizonytalanságáról beszél. A történelem nem fejeződött még be – mondja Brzezinski – viszont összepréselődött (Brzezinski 1997b).

Egykor a történelmi korok relatívan kiemelkedve jelentek meg, és az embernek meghatározott képe volt a történelmi fejlődésről, ezzel szemben a történelem ma

éles szakadásokat mutat, amelyek egymással összeütköznek, sűrítik a perspektivikus érzelmeinket és összezavarják a történelmi észlelésünket és erre való reflektálásunkat.

Másodsorban a hidegháború vége és az „eltorzult” globalizáció egy általános krízis eredményezett a Nyugat stratégiai diskurzusaiban, a megszokott politikai nyelvezetekben az eddig megszokott, statikusnak mondható elemek érvényüket veszítették. A szükséges földrajzi lényegek geopolitikai diskurzusában, az örökös konfliktusokban nehéz megfeleltetni egy olyan világot, ahol a földrajzi valóságok kevésbé szilárdan, fixen jelennek meg, mint valaha.

Az amerikai gondolkodásban, mint egy monolit vörös tér, az alapító Szovjetunió, mint vad kelet jelenik meg, egy háborús etnikai csoport, egy úgazdag vállalkozó réteg, parazita bűnöző szindikátus és egy széthulló katonai infrastruktúra anarchikus zónájaként („politikai fekete lyuk”). A nemzetközi politika felszínének újratérképezésére irányuló kísérletek az egyik legfontosabb feladatai a kritikai geopolitikának.

Huntington tézise a civilizáció felosztásáról egy Mackinder-féle kísérlet volt, melyben azt állítja, hogy a fundamentális civilizációs csoportok létezése alatt a jelen zsongó konfúziója van. A globális tér más ambiciózus újrafogalmazási kísérletei szerint néhány mélyebben rejlő, még nem ismeretes lényeg kétségkívül megfogható. Campbell ezt az eshetőség globalizációjának és a politikai diskurzus ritkításának nevezi (*Campbell* 1992).

Végül a posztmodern feltételek érvényesülése az utóbbi három évtizedben egybeesett e világrend drasztikus materialista és ideológiai felborulásával. Ez az új felfogás egy államok nélküli területi hálózatot vont maga után, amelyek irányítják a törvénykezési hatalmat és a szuverén államok területi hegemoniájának felülvizsgálatát.

A Bretton Woods kor utat nyitott egy határok nélküli globális kapitalista piacnak, amely – Mchinsey és társai szerint – még csak most kezdi felfogni erejét és jelentőségét. Az individuális pénzügyi piacok folyamatosan elveszítik különálló identitásukat. Ebből következően az államok tovább már nem tudják kontrollálni saját gazdaságukat, mivel a pénzügyi hatalom a globális kapitalista piacok felé tendál. Bryan és Farrel szerint „...mivel a piac megváltozik, megteremti a lehetőségét a globális kapcsolatok növekedésének, a nemzeti kormányok kénytelenek gyors, növekedésre képes és magasan jövedelmező integrációk létrehozására. A jövő században ezek fogják alkotni a világ tényleges gazdaságát...” (*Ó Tuathail* 1996a).

A posztmodernitás Z. Bauman szerint egyenlő a totalitás hiányának megjelenésével, a tradíciók eltörlésével, a foglalkozások, a területek eltörlésével. A posztmodernitás a véletlenszerűség kora, amely a hiányzó totalitás felé inspirál: „Totalitás térben: egy keretbe foglalt kompozíció, amely megengedné minden ecsetvonásnak, hogy értelmes szándék fényében sűtkérezzon. Időbeli totalitás: az idő töretlen háló, amely minden szemet a helyén tart, mégpedig a megfelelő helyen, ahogyan az, az idő fonálán ki van feszítve.” (*Bauman* 1993) A posztmodern a perspektivista nézetek időbeli és térbeli hiányát nyújtja.

Összegezve: a modern geopolitika bizonyos és fixnek hitt részei folyamatosan szertefoszlanak, több és komplexebb módon, mint ahogy a globális tér függni kezd a telekommunikációs eszközöktől, a stratégiai elképzelések azért harcolnak, hogy lépést tartsanak a sebességgel.

A posztmodern geopolitikai kutatás

A hidegháború végén a kritikai geopolitikának egy olyan ismeretelméletre volt szüksége, amely nemcsak a modern geopolitika pusztulásával és szétszóródásával foglalkozik, hanem a posztmodern geopolitika erősen gépesített folyamatainak heterogenizálásával is. A már említett ismérvek röppályáját követve a posztmodern geopolitika három lehetséges csoportját ajánlja Ó Tuathail a jövő kutatásának alapjaként (Ó Tuathail 1996b).

Az első a „globális nézetek” posztmodern terméke, nevezetesen a globális tér befogása, bizonyos technológiai és informatikai rendszerek segítségével vagy kényszerével. Globális médiák jöttek létre és olyan stratégiai szövetségek, mint a Warner–Turner, CNBC–Microsoft, AT&T–Direct TV stb., amelyek azt ígérték, hogy befogják a Földet, úgy közvetítve a világ eseményeit, mint egy élő cselekményt, de ezáltal szelektál is, hiszen minden nem juthat el hozzánk az információ tömege miatt, ennek megfelelően a valóság eltorzul bennünk, a világ azonos lesz egy absztrakcióval. A globális médiagépezetnek félelmetes hatalma van afelett, hogy hogyan látjuk és értjük meg a tényeket, a valóságos geográfiát a nemzetközi politikában. Együtt más túlgépesített rendszerekkel különböző zónákra osztják a hidegháború utáni globális területet, mint pl. „semmirekellő államok”, „bukott államok”, „kialakuló piacterületek”, barátok, ellenségek, jók, rosszak (ítéletet mond felettünk).

A média „neme” úgy funkcionál, mint a hatalom videokamerás része. „Kamerában lenni” azt jelenti, hogy az előkelőségek, bíróságok kamerájában lenni, vagy mint a nyilvános hatalom előtt lenni, amelynek hatalma van vádat emelni, ha nincs összhang az ábrázolt világ és az elképzelt morális világ között.

Ezen kívül kereskedelmi vállalkozások is vannak, mint pl. a „Prímada” Oroszországból, vagy az izraeli légitársaság vállalkozása, a magán „California Core Software Technologie” stb. Ezeknek a „satellite” társaságoknak a posztmodern geopolitikája különösen érdekes. Az Orbital View műholdak menetrendszerűen az 1997-es év közepén kerültek pályára, és exkluzív területi megjegyzéseket jelentenek a kliensek számára. De ők egy bizonyos területet, régiót képzelnek el, és ehhez senki más nem férhet hozzá. A jövőben az államokat arra ösztönzik majd, vásárolják fel saját területük „elképzeléseit”, hogy megelőzhessék a kémkedést.

Az izraeli kormány már ellenezte a Szaúd-Arábiai beruházásokat (az Orbital Science-be), ami egy megegyezést eredményezett a satellite program megvalósításáról úgy, hogy az meggátolja Izrael állam negatív szemszögből történő ábrázolását (ez megvalósulás alatt van).

A francia állam – amelynek Helios 1 szatellitje az oroszhoz és az amerikaihoz csatlakozott 1996 elején – tisztában van azzal, hogy ilyen globális felvételnél módjában áll jellemezni a nemzetet. Mindez újra megerősíti Franciaország mitikus nagyhatalmi identitását (régie geopolitikai álmok információkba öltöztetve). A horizonton túli információk a geopolitikai hatalom új forrásaként identifikálódnak.

Egy komplex posztmodern geopolitika egymásba fonódó terület, a média és a gépítetttség megnyilvánult az USA 1996-os Irak elleni tengeri rakétatámadásában. Nemcsak pusztán komputert használtak, hanem még egy kiegészítő vezérlőrendszert is, amely a terület és a célpont folyamatos meghatározását szolgálta.

A Clinton-kabinet attól tartott, hogy az amerikai hadsereg sérüléseinek látványa kedvezőtlenül fogja befolyásolni a választást. A „látvány” geopolitikáját ily módon a technológia, a terület és a televízió befolyásolta.

A posztmodern geopolitika második csoportja az, amely az államvezetés intézményeinek és szellemi irányítóinak a hidegháború utáni globális stratégiai terület újrafeltérképezéséből adódik. A nemzeti védelem megteremtésére irányuló törekvés a nemzetközi tanulmányokban a veszély területi megfogalmazására irányul. Ezt a veszélyt a totalitárius államok, az iszlám fundamentalisták, a terroristák, a bűnözők jelentik. A NATO arra irányuló erőfeszítése, hogy kiterjessze ezt a stratégiai és védelmi zónát Közép-Európára, nyilvánvalóan beilleszthető egy államcentrikus területi geopolitikai szemléletbe. A posztmodernitás jelentkezik abban is, hogy természetszerűleg beilleszthető számos – nem számtalan – más képbe vagy konstellációba is, külön-külön más verbális támaszték rendszerrel.

A csempészet fenyegetései – a nukleáris fegyverek, plutónium, terroristák, drogok, ragályos betegségek, pénzmosások „előnye”, biológiai és kémiai társaságok stb. és a politikailag veszélyes olajvezetékek, alagutak – a világkereskedelmi centrumok, repülőterek, a nemzetközi üzleti hálózat ellen, ezek mind egy posztmodern geopolitikai védelmet jelentenek, ahol a földrajzi tényezők képlekenyek, nem pedig szilárdak.

Jelenleg a nemzeti szuverenitás területnélkülisége, a területi integritás, a gazdaság transznacionalista folyamata, az ebből származó identitás egy fokozatosan „gyorsuló” posztmodern geopolitikai retorikát okoz.⁶

Tömören: Halford Mackinder és a hidegháború geopolitikusainak imperialista látásmódja elavult, a „tér” új technotudományos elméletei veszik át a helyüket, és töreksenek tovább tágítani a világot. Ha a világ ilyen szemléletét elfogadjuk, akkor magától fellép egy új kultúrán belüli, és annak sokoldalú/sokrétégű belső differenciálódásából adódó elmélet szükségszerűsége. El kell utasítani és újra kell gondolni a leegyszerűsítő koncepciókat (legyenek azok akár a kultúrföldrészek, akár a civilizációk). Helyettük az egyes képződményeken belüli érdekütközések ellentmondásosságát kell vizsgálni. Például egy átfogó iszlám kultúrtér analízisén keresztül a Marokkó és Afganisztán között elterülő tér sokrétegű differenciáltsága mutatható be (*Planhol* 1993).

A felosztáshoz az alábbiak lehetnek a lényeges tételek:

- Kultúrtér-specifikus témintákban, nyelvi kategóriákban való gondolkodás (pl. a Maghreb térség).
- Egy nagytér természeti sokrétűségének és annak meghatározó befolyásának figyelembevétele (sivatagok, hegységek, vízzel való ellátottság).
- Történelmi, nyelvi, etnikai differenciálódás úgy, mint vallásilag különböző részterek, a plakatív módon megrövidült nagykollektívákon belül (arab, török, iráni).
- Endogén növekedés és exogén elnyomás előtérbe emelkedése.
- A történelmi dimenziók, a tér- és időbeli külsődleges behatásoknak, befolyásoknak a hangsúlyozása.
- Politikai struktúrák önértelmező analízise (hatalom, nemzet, nemzetiségek, gyökerek, eredet).
- Ökonómikus, ökológikus források szerepe a nagytérek differenciálódási ismertetőjegyeként.

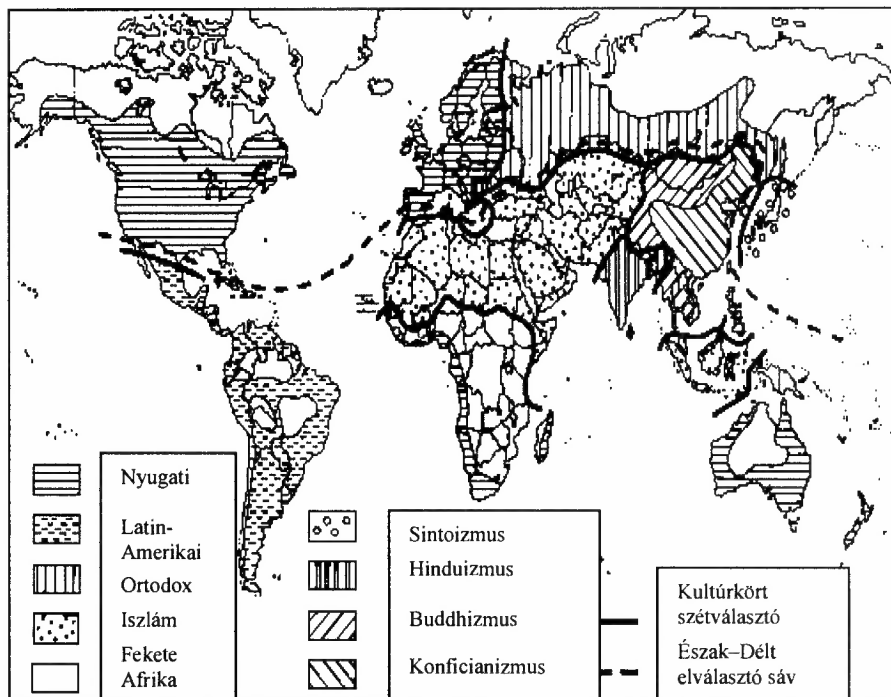
A földrajz és a geopolitika között elhelyezkedő civilizációk és kultúrföldrészek

Természetesen nem véletlen, hogy Huntington elmélete, annak vitatott értelmezése és a reflexiók a kérdésmódra, problémafelvetésre egybeesnek egy világszerte reneszánszát élő geopolitikai tudomány térnyerésével. Anélkül, hogy belekezdzenék ennek a terminusnak a problémavitájába és meghatározásába nyilvánvalóan a leg-problematisabb a múlt geopolitikai érvelési mintáinak és a „clash of civilizations” összefüggéseinek az összevetése.

A kultúrföldrész-fogalom potenciáljához tartozik, hogy tradicionálisan tagolt egységekből épülnek fel, és semmiféleképpen sem statikus-monolitikus blokkokban, hanem sokrétű földrajzilag, történelmileg, kulturálisan differenciált összetételként lépnek fel. Ez éppúgy érvényes az iszlámra, vagy a nyugati világra, mint az összes többire. Éppen mi, európaiak tudhatnánk, tudjuk kontinensünk regionális, történelmi, kulturális, vallási irányultságát, jellegét és erre büszkék vagyunk, sőt ezen sokrétűséget potenciálként értelmezzük, ez a mozaikszerűsége volt a birodalmiság legnagyobb ellenereje. Ha valaki birodalmat akart építeni, más kontinensekre kellett diszlokáltatni hatalmi gépezetét. Idáig elmaradt a regionális konfliktusok magyarázatánál a kultúrföldrészek földrajzi, történelmi, vallási, kulturális sokrétűsége (gondoljunk például Afganisztánra, illetve északi-déli megosztottságának a fontosságára, kulturális különbségeire, a pastu-tadzsik ellentétre). Az általánosítások alatt mindig nehezen értelmezhető többszálúság búvik meg, melyek megértése nélkül az értelmezés sánta és kifordított; de így egyszerűen felfoghatóvá válik, s ez egyben felfogható a gondolkodás csapdájának is (poszt-modernitás velejárója a paradoxonitás).⁷

2. ÁBRA

A kultúrkörök elhelyezkedése a Földön Ehlers (1996) szerint (módosította Mező F.)
(The Geographical Location of Civilisational Spaces)

Forrás: Ehlers, E. 1996. alapján saját szerkesztés.

Végső konklúzióként azt mondhatjuk, hogy a globalizáció, a geopolitika, a civilizációk és a kultúrföldrajzi összetevők a nemzettudat, az identitás összefüggéseinek metodikai értelmezése a másik félnek (multifélnek), a párbeszéd sokfélesége szükséges a megértéséhez, a lehető legkülönbözőbb szinten, legyen az vertikális vagy horizontális megkülönböztetés. Hiszek a gondolkodás montázs jellegében, az összkép megváltozásához sokszor elég egy apró elem kicserélése – ez akaratlanul bekövetkezhet egy párbeszéd „folyam” esetén – ahhoz, hogy az összkép prizma már másképp bontsa meg világunk fényét. Talán ezért érdemes újra elővenni már „lerágott csontnak” vélt elméleteket is, mert maga a diskurzus az adott dologról fontosabb lehet, mint a megalkotott vélemények tömkelege.

A megoldást inkább a kultúrák közötti, egyetemes értékeken alapuló kommunikáció gyakorlati megvalósításában kell keresnünk, elismerve és tiszteletben tartva a kulturális különbségeket. Ha ez valóra válik, azzal a globalizáció folyamatából eltűnik a nyugati polgári társadalom kultúr imperializmusának a többi kultúrát rémítő veszélye, és érvényesülhet a különbségek közös elismerésének egyetemes gondolata.

Jegyzetek

- ¹ Samuel P. Huntington professzor, a Harvard Egyetem keretében működő „John M. Olin Institute for Strategic Studies” igazgatója. A „The Third Wave. Democratization in the Late Twentieth Century” (A harmadik hullám. Demokratizálódás a XX. század végén) című könyvében (1991) rögtön a kommunizmus összeomlása után összegzi a poszttotalitárius rendszerek közötti, az eltérő civilizációs és történelmi adottságokból fakadó lényegi különbségeket. A Foreign Affairs 1993 nyári számában megjelent „The Clash of Civilisations?” című tanulmánya minden bizonnyal a századvég egyik legnagyobb vitáját kiváltó geopolitikai műve. A Foreign Affairs 1996. november/decemberi számában leközölt „The West Unique, not Universal” (A Nyugat nem egyetemleges) c. tanulmánya a problémafelvezetés megerősítésének tekinthető.
- ² A tanulmány megírását a Pro Renovanda Cultura Hungaria Történelem-földrajz Szakalapítvány, a Kereskedelmi Bank Universitas Alapítvány és a Tempus Program tette lehetővé.
- ³ Ajami reflektálása Huntington kaukázusi példájára sok olyan elemet, meglátást tartalmaz, mely a további összefüggések feltáráshoz szükségesek. Az Azerbajdzsán és Örményország közötti háború szövetségi rendszere valóban nem tudható be civilizációk közötti konfliktusnak, hiszen az örmény keresztényeknek a legfontosabb szövetségese az ortodox oroszokon kívül a síita Irán, míg a szintén síita azeriek legfontosabb szövetségese a szunnita Törökország volt. Iránban a perzsa után azeriek élnek a legtöbben, jóval többen, mint az „anyaországban”, ennek megfelelően a teheráni kormánynak nem áll érdekében egy erős „jóléti” Azerbajdzsán. A török-örmény ellentét alapjait történelmileg aligha kell alátámasztani. A másik oldalt pedig Irán nemzetiségi adatai reprezentálják: a lakosság 67 millió (1996), ebből perzsa 51%, azeri 24%, a többi kurd, arab, lur, türkmén stb. Tehát a számarányokat szemügyre véve azt tapasztaljuk, hogy jóval több azeri él Iránban, mint a nevüket viselő államban (1995-ös adatok alapján 7,5 millió, ebből 83% azeri), ezért szeparatizmusoktól tartanak Teheránban.
- ⁴ A regionalizmus – mint elméleti kategória – nem más, mint egy embercsoportnak egy-egy tájegységhez, mint földrajzi kerethez való kötődése. Éger szerint Bourdieu arra a következtetésre jut, hogy szakítani kell az ökonomizmussal, mely a regionalizmusban és a nacionalizmusban csak szenvedélyt, sőt valami beteges dolgot lát, mert nem ismeri fel azt a kollektív hozzájárulást, ami a tágabb környezet és a történelmi múlt feldolgozásával a valóságot dolgozza át, így a cselekvők hozzáadnak valamit magához a valóság fölépítéséhez (Éger 1997). A szimbolikus küzdelmeknek nagyon is valóságos megalapozásuk és hatásuk van a (szűkebb értelemben vett) gazdaságban. Eric Hobsbawn világít rá (Hobsbawn 1998), hogy a gazdaság világméretűvé válása, amitől a nacionalizmusok eltűnését vártunk volna, szabad folyást adhatott a szimbolikus megkülönböztetés logikájának, létrehozva a – megengedő – feltételeit egy szinte gazdasági korlátok nélkül való szeparatizmusnak.
- ⁵ Joyce például posztmodern Lyotardhoz, Nietzschehez képest, mert ők a totális ellen viseltek hadat.
- ⁶ Egyik oldalon – olyanok szerint, mint Jack Kemp és Newt Gingrich – az átmenet gyorsulása a második hullámú ipari kapitalizmusból a harmadik hullámú informatikai kapitalizmusba tulajdonképpen csapdaként fogható fel. Másik oldalon olyan állítólagos lázadók, fundamentalisták és kulturális harcosok vannak, mint Patrick Buchanan, Ross Perot és Pat Choate, akik harcoltak az Amerikát elárasztó illegális bevándorlás és multikulturalizmus ellen, az Amerika szuverenitását pusztító nemzetközi ügynökségek és korporációk, valamint az amerikai patriotizmus kicsapongása ellen, amelyet a radikális társadalmi kisebbség idézett elő.
- ⁷ Nem lehet véletlen, hogy bestseller lett a Kínával való közelgő összecsapást leíró könyv: Richard Bernstein–Ross H. Munro: The Coming Conflict with China. Olvasata nyomán két konzekvenciát vonhatunk le: az egyik, hogy az Egyesült Államoknak mindig kell egy fő ellenség (Libia, Irak, Japán, Kína) a másik, hogy a globalizáció cseppet sem sima gazdasági folyamat, politikai következményekkel kell számolnunk, hiszen a világ nagyobbik része nem fogja tétlenül nézni a Nagy Fehér Ember piaci uralmának a fenntartását (Almásy 1997). A kulturális globalizációról most jelenleg nem akarok vitát nyitni, mert az igen messzire vinné e tanulmány terjedelmét.

Irodalom

- Ajami, F. (1993) The Summoning. – *Foreign Affairs*. 4. 2–9. o.
- Almási M. (1997) Fekete lovak a világvversenyben. – *Népszabadság*. május 3. (Hétvége melléklet) 21. o.
- Bauman, Z. (1993) *Modernity and Ambivalence*. Cambridge.
- Bernstein R.–Murro R. H. (1997) *The Coming Conflict with China*. New York.
- Brzezinski, Z. (1997a) A Geostategy for Eurasia. – *Foreign Affairs* 5. 50–65. o.
- Brzezinski, Z. (1997b) *The Grand Chessboard*. Basic Books.
- Bujalos I. szerk. (1991) *Posztmodern filozófiai írások*. Debrecen, Kinizsi Nyomda.
- Campbell, D. (1992) *Writing Security: United States Foreign Policy an the Politics of Identity*. Minneapolis, Uni. Press.
- Ehlers, E. (1996) Kulturkreise - Kulturerdteile, Clash of civilizations. – *Geographische Rundschau*. 6. 338–344. o.
- Éger Gy. (1997) Regionalizmus, határok és kisebbségek Kelet-közép Európában. *Nemzeti stratégia 2020-ig*. – Varga Cs.–Tibori T. (szerk.) Budapest, MTA Szociológiai Intézet. 223–242. o.
- Erikson, E. H. (1975) *Life History and the Historical Moment*. Norton Publishers.
- Harvey, D. (1989) *The Condition of Postmodernity*. Oxford, Blackwell.
- Hobsbawn, E. (1998) *A nacionalizmus kétszáz éve*. Budapest, Maecenas.
- Fukuyama, F. (1994) *A történelem vége*. Budapest, Európa Kiadó.
- Fukuyama, F. (1995) *Konfuzius und Marktwirtschaft. Der Konflikt der Kultur*. München.
- Huntington, S. P. (1993) The Clash of Civilization. – *Foreign Affairs*. 3. 22–49. o.
- Huntington, S. P. (1998) *A civilizációk összecsapása és a világtrend átalakulása*. Budapest, Európa Kiadó.
- Kissinger, H. (1996) *Diplomácia*. Budapest, Panem.
- Kolb, A. (1962) Die Geographie und die Kulturerdteile. *Hermann von Wissmann–Festschrift*. Tübingen.
- Krings, Th. (1992) Die Beteutung autochthonen Agrarwissens für die Ernährungssicherung in den Ländern Tropicsh Afrikas. – *Geographische Rundschau*. 2. 88–93. o.
- Lytard, J-F. (1984) *The Postmodern Condition*. Minneapolis, Uni. Press.
- Mackinder, H. (1943) The round world and the winning of the peace. – *Foreign Affairs*. 21. 595–605. o.
- Molnár G. (1994) Érdekszférák zenéje. – *Beszélő*. Szeptember 15. 25–27. o.
- Ó Tuathail, G. (1996a) The patterned mess of history and the writing of critical geopolitics. – *Political Geography*. 6–7.
- Ó Tuathail, G. (1996b) *Critical Geopolitics*. London, Routledge.
- Paech, N. (1994) Krieg; der Zivilisaionen oder dritte Dekolonisation? – *Blätter für deutsche und Internationale Politik*: 3. 310–321. o.
- Planhol, X. de. (1993) *Les Nations du Prophéte. Manuel géographique de politique musulmane*. Paris.
- Schlichte, K. (1994) Auf dem Weg zum chaotischen Kontinent? – *Geographische Rundschau*. 12. 713–717. o.
- Schmitthenner, H. (1951) *Lebensräume im Kampf der Kulturen*. Heidelberg.
- Segesváry V. (1997) Globalizáció. – *Valóság*. 6. 1–14. o.
- Senghaas, D. (1995) Die Wirklichkeit der Kulturkämpfe. *Der Konflikt der Kulturen und der Friede in der Welt*. J.Callies (ed.). Rehburg. 33–35. o.
- Spittler, G. (1994) Hungerkrisen im Sahel. Wie handeln die Betroffenen? – *Geographische Rundschau*. 7–8. 408–413. o.
- Toynbee, A. J. (1971) *Válogatott tanulmányok*. Budapest, Gondolat.